

A képzőművészetek története

Általános bevezetés

Negyedik fejezet; A művészetek történeti jelentősége

Vallásos érzésünk azt sugallja, hogy a világ folyása nem lehet magasabb vezérlés és összefüggés híján, az értelem azonban mindenütt csak látszólagos véletlen fedez fel. A szokott felfogás értelmében ezért a történelem is csak egyes összefüggéstelen eseményeket, véletlenek, szenvedélyek és külső okok zűrzavarát mutatja. A művészettörténetre ez még inkább érvényes, mert az ilyen eszes vélemény számára maga a művészet is csak kellemes luxusnak tekinthető, s mivel a jólét és a fájdalom nem tőle függ, még kevesebb alapja van annak, hogy itt valamilyen magasabb elrendezést feltételezzünk. Hogy a művészet virágzik-e vagy sem, az az ilyen szemlélet szerint attól az ártalmatlan véletlentől függene, hogy születnek-e olyan tehetségek, amelyek előreviszik; és a művészettörténetnek az volna a feladata, hogy beszámoljon az ilyen egyedülálló tehetségekről, s az adott példa utánzása révén keletkező iskoláról; a haszna pedig az volna, hogy oktathatva figyelmeztet a tévedésekre és a balfogsokra.⁴²⁷

Ezt az általánosságban ugyan elavult, egyes fítelekben azonban még gyakran ható nézetet nem osztjuk. A történelem éppúgy, mint minden jelenség, csak annak számára zavaros és érthetetlen kép, aki nem ismeri belső egységét. Aki nyitott szemmel figyeli szellemi lényegét, annak a figyelmét benső összefüggése nem kerüli el, még ha nem is képes valamennyi finom vonását megérteni és az egészszel összhangba hozni.

A történelem érzéki és széttagoló felfogása a rész és az egész viszonyáról való általánosan elterjedt szemléletben gyökerezik, az egyes ember túlértékességében; mert azt hiszik, hogy szellemi lényegét valamennyi hajlamával és képességével együtt közvetlenül testi megszületése révén kapja, és így vagy a közvetlen kegyelemnek, vagy a természeti véletlennek köszönheti. Mégis, inkább el kell ismernünk, hogy az egyes ember – bármilyen kiváló és tehetséges is – tudását és képességeit mégsem közvetlenül az általános természetből kapja mint kizárólagos tulajdonát, hanem mind a kettőnek olyan szellemi örökség, hagyomány az alapja, amely a nemzet közkinse. A nép külsőleg egyes emberekre oszlik, de bensőleg és a nagyobb szellemi teljesítmények tekintetében egyetlen elválaszthatatlan lényt alkot. Ez a népszellem persze személytelen, öntudata és szabadsága nincsen, de önmagában egységes, koncentrált és szervesen tagolt.⁴²⁸ Ennek az organikus összefüggésnek a következtében másféle tevékenységére nézve sem közömbös az, hogy milyen iránytűt ki valamely másik tekintetben. Ha ereje túlságosan az egyik irányba fordul, akkor elvonódik a másiktól, s olyan egyoldalúság alakul ki, amely minden teljesítményében megéreztető. A közszellem ezáltal individualis, sok vo-

natkozásban korlátozott jelleget nyer, ugyanúgy, mint az egyes ember. E népszellem korlátain túlrá törekedni meddő dolog. Az egyes ember nagysága inkább abban áll, hogy megragadja népének szellemét, ennek megfelelően cselekszik, kibontakoztatja azt, ami fejletlen benne. A tett érdeme ugyan az egyéné marad, éppúgy, amint az az ő szabadságának műve, és személyes individualitásának vonásait is megőrzi; energiája és hathatósága azonban annál nagyobb, minél inkább az egésznek a szelleméből indul ki, és megfelel annak.

Az egyes népek sajátosságai sem csupán a külső táj vagy a leszármazás terméke; más népek szellemi hagyatéka határozza meg. Napjaink története formáját az előzményeknek köszönheti, és így tovább, vissza egészen az emberi nem homályos eredetéig. A hagyomány szakadatlan láncolata köt össze bennünket az első teremtménnyel.

Gyakran szóltak ilyen tradícióról, de abban az értelemben, mintha csak bizonyos híreket vagy ismereteket hagyományoztak volna, így például olyan magasabb rendűeket, amelyeket az ember nem a természetből, hanem csak kinyilatkoztatás útján szerezhetett meg. Csak hogy ez a felfogás is túlságosan érzéki, és félreisméri a szellem benső összefüggését. Ha csak ilyen tanok hagyományozódnának, míg a többi, a gyakorlati intézmények, az erkölcsök és törvények, azok a készségek, amelyek az élet kényelmét szolgálják, és végül a művészetek önállóan képződnének, akkor a nemzet szellemi életében kettőség keletkezne, de ez sem lehetne tartós, hanem hamarosan véget érne azoknak az elszigetelt tanoknak a hanyatlásával vagy eltorzításával. A népek nem csupán egyes dolgokat hagynak a másakra, hanem egész lényegüket vagy legalább azt, ami abban a legsajátosabb és legkitűnőbb. Ezt azonban nemcsak tanítás vagy más baráti közlés útján hagyományozzák, hanem gyakran harcban azáltal, hogy az egyiknek az egyoldalúsága a másik fél ellentétes egyoldalúságát váltja ki és mozdítja elő.

Lassan és fokozatosan alakul ki az emberi nem. A dolgok lényege a két világnak, a testinek és a szelleminek az összhangjában áll, az emberi tevékenység viszont mindig egyoldalú. Ha inkább a szellemi felé fordul, akkor nem törődik eléggé a testi dolgok benső lényegének kibontakoztatásával; ha az anyaginak hódol, a szellemi tevékenységet kezeli durvábban és érzékibb módon. Ha ezért egy nép e két vonatkozás egyikében előrehaladt, a következőben az a vágy keletkezik, hogy a másik oldal felé teljessédjék ki, miáltal azután el jut túlsúlyra. Ezért egy harmadik népek a feladata az, hogy ezt a kettőt összefoglalja, helyreállítsa azt a harmóniát, amelyet ama két nép ellentéte megszüntetett, és hogy örövendjen az emberi lét totalitását. A harmóniának ezt a helyreállítását azonban ismét meghatározza a megelőző népek irányzata; s mielőtt megszünt a kettőség, amely őket foglalkoztatta, tudatosulnak más fontos, általuk elhanyagolt vonatkozások. Ehhez ismét az elemek új feldolgozása szükséges, és más népek vannak arra hivatva, hogy a kölcsönös egyoldalúság és közvetítés ugyanilyen folyamatát magasabb fokon megismételjék. Az, hogy megjelöljük e fejlődési folyamat célját, túl van az emberi

ről van szó, amelyhez azonban szükségképpen gyakorlati materializmus kapcsolódik, mivel a szellemi a természetben nem ismerik el. Ezeknél a népeknél az egoista, egyoldalú értelem uralkodik, amazoknál a rendezetlen fantázia; mindkettőjüknél hiányzik a helyes mérték és a két alapvető erő szép egyestése. Ezért mindkét osztályhoz tartozó népnél találunk ugyan egyes művészeti teljesítményeket, de teljesen kifejtett művészetet nem, s még kevésbé jelentőségnek teljes tudatát. Látjuk: a művészet szükséglete általános ugyan az emberiségben, de nem tartozik a külső szükségserűséghez. A maga tisztaságában csak akkor ismerik fel, ha a materiális szükségleteket kielégítették, és ezek teljes kielégítése csak a legnemesebb és letehetősebb népeknek sikerül.

A művészet tekintetében is összefüggő egész az emberiség története, itt is az egyik nép a másiknak hagyományozza azt, amit elért, és valamennyien ugyanazon közös cél felé törekednek. De ha más szellemi vonatkozásokban sem tűnik a haladás állandónak és szakadatlanul, mivel időről időre olyan szellemi momentumok jutnak érvényre, amelyeket addig elhanyagoltak, s amelyeket szinte pótolni kell, akkor ez a művészet esetében különösen szembeötlő. Mert egy új alapelv fellépése lerombolja a régebbire alapított civilizációt, és ezzel kaotikus zűrzavart idéz elő, amelyben a durvább szükségletek sokáig minden erő igénybe vesznek, és szunnyad a művészi érzék.⁴³⁰

Mégis, az ilyen kedvezőtlen korok művészete is figyelemre méltó, a művészetnek mint olyannak a lényege tekintetében éppúgy, mint egyáltalán a történelemre nézve. Mert a művészet lerombolása és újjáépítése közben lényegét olyan oldaláról ismerjük meg, amely virágzásának korszakaiban nem tűnt fel. Az emberi szervezet beteges állapotaiban pontosabban megismerjük az egyes részek működését és jelentőségét, mint az egész test teljes egészsége esetén; a falak lebontása után vizsgálhatjuk meg azoknak az alapoknak a konstrukcióját, amelyeken az épület addig oly szilárdan állt; így a művészet iránti csekélyebb figyelem ilyen periódusaiban is világosabban mutatkozik meg a művészeti ösztönnek más szellemi hajlamokkal való összefüggése, az a meghatatlan gyökér, amelyből a korábbi virágzás sarjadt, s az elkövetkező ismét magasba szökik majd. Ugyanígy fontos azonban az ilyen kevésbé kedvező korszakok szemlélése az egyetemes történelem számára is. Mert ilyen korszakokban is, bármily tökéletlennek és elnyomorítotttnak tessék, a művészet a népszellem legteljesebb és legmegbízhatóbb kifejezése.⁴³¹ Úgy viszont ahogyan az egyes embernél az értelem kifejezése a többi, inkább szándékos teljesítményhez. Amíg egy embert pusztán gondolataiból és mondataiból, cselekedetei és külső megjelenése alapján ítélünk meg, még csak tökéletlenül ismerjük; ha hosszabb és jószándékú szemlélődés révén sikerül megértenünk érzéseinek sajátosságát, megnyilatkozásainak formáját, akkor ismerjük majd egészen.

Így van ez a népek legbenső lényegével is. A szemlélő éles tekintete a poli-

tudás határain, de ez a felismerés azt a megnyugtató meggyőződést nyújtja számunkra, hogy sorsunk nem vak erők játékszere, hanem jövődönket szükségyszerűen irányítja egy magasabb rend.⁴²⁹

Ekként az emberiség kialakulában levőnek és befejezetlennek látszik, és mégis, valamennyi fokon és mindegyik népben teljesen, minden lényegi vonásával megmutatkozik, csak persze nem mindegyiknek ugyanolyan fejlettségében. A szellem mindenütt totalitás, egyetlen tagjának sem szabad hiányoznia. Egy nép szellemében ez a teljesség nagyobb mértékben megvan, mint az egyénben; mivel nagyobb erővel hat, a véletlennek és a gyengeségnek kevésbé van alávetve. Nemcsak a létezés érzéki oldala, a külső szükségletek szabályozása és kielégítése nem hiányozhat sohasem, hanem mindenütt – ahol csak túllépték a legnagyobb nyersség határait – kialakul a szellemi tanok rendszere is, amelynek alapjául szükségképpen a vallás, a teremtetés és ennélfogva ha nyersen is, az érzékelhető világnak egy szellemi őslénnyel való kapcsolatba hozatala szolgál. Ha mármost az érzéki és az egyoldalúan szellemi mindenütt az a két elválasztó, ellenséges hatalom, amelyek révén, ha bármelyikük inkább egyoldalúan fogva tartja, mint egészen betölti, kettősség keletkezik az emberben, úgy a vallás a népszellem tulajdonképpen lelke. Benne fejeződik ki individuális jellege, s aszerint, hogy túlnyomóan az anyagi vagy a spirituális felé hajlik-e, valamennyi megnyilvánulása is ilyen egyoldalú jellegű lesz.

A művészet is az emberiség szükségyszerű megnyilvánulási közé tartozik. Sőt, talán azt mondhatjuk, hogy benne az emberiség génusza még teljesebben és sajátosabban fejeződik ki, mint magában a vallásban, mert ebben mégis a gondolati vagy legalább az átszellemített érzelmi forma az uralkodó, míg a művészet az érzéki természetet is teljesen felöleli és kielégíti. Ezért egyetlen nép sincs egészen híjával a művészetnek; úgy jelenik meg, hogy nem is tudnak róla. De persze távolról sincs mindegyik nép az egész művészetnek vagy minden művészetnek a birtokában, s talán egyikük sem üzte valamennyit egyenlő szerencsével. Találunk néhány népet, amelynél ugyan mindegyik művészet kezdetei előfordulnak, de úgy, hogy művészi törekvése csupán homályos és sikertelen, mert még nem emelkedik ki teljesen az érzéki élet zűrzavarából. Az építészetben például a tulajdonképpeni architektónikus képi elemek keverednek, s ezek épp ezért nem jutnak el az önálló kifejlődésig; a költészet még nem az alkotó fantázia szabad műve, hanem értelmes tanok és nyers nézetek keveréke; a zene vad természetű hangokkal vegyül. Egyikük elhomályosítja a másikat, akárcsak a valóságban; az elkülönülés és az igazság szelleme még nem szállt le rájuk. Más népeknél a művészeti ösztön szabad fejlődését elnyomja a szellem egyoldalúsága, mert úgy vélik, hogy a szellemi a testin kívül kell keresniük. Ezek azután csak azokat a művészeti ágakat művelik, amelyekben – mivel nem ábrázolják közvetlenül a külső természetet – a szellemi látszik uralkodónak, tehát: a költészetet, zenét és építészetet; de tartózkodnak a többi képzőművészettől. Itt tehát látszólag az érzékfelettség-

A hellének tektonikája

I. § Tektonika, architektonika

Az emberben levő alkotó megjelenítési ösztön azzal a képességgel párosulva, hogy az ideában kialakított dolgot megfelelő eszközökkel érzékileg is felfoghatóvá tegye, ideális viszonyok és alakok képzésére ösztönzi a tűnődő értelm gondolkodó erejét; ezt a tevékenységet a régi görögök a *techné* szóval jelölték. Minden ekként tevékenykedő ember neve *techniész*, s az, amit létrehozott, *technasma*.

A művészetnek, a művésznek és a műalkotásnak ezek az elnevezései általános érvényűek, és függetlenek mind a tárgytól, az anyagtól és az ábrázolási eszközöktől, mind a tette készítő alkalomtól. Ezért mindenféle leleményre vonatkoznak, azokra is, amelyek csak írásban, szóban, zenében vagy a testi cselekvésben és mimikában nyilatkoznak meg, s azokra is, amelyeket a rajzművészet merev képként állít az érzékek elé.

Ami ez utóbbi alkotások, a mitológiai eszméket, vallási mondákat vagy valóságos történeteket ábrázoló, tisztán képi művek körét illeti, a hellének művészetfelfogásuk eredeti egésziségével soha nem ragadtak meg olyan eszmét és képzeteket, amelyek nem fejlődhetek a tudat teljes tisztaságáig, vagy amelyek szertelenségük miatt túl voltak a földi eszközökkel ábrázolható dolgok határán. Az érzésnek az érzékfölötti rajongásba való szentimentális belemerülése s a képzletnek az ábrázolhatatlan gondolatoknál való passzív időzése a gondolkodás minden ítélőerejét elgyengíti és megbénítja; mindez ismeretlen a matematikára és filozófiára született hellén ember számára, művészi ideáinak vallási és világi körében egyaránt. A művészi alkotások vezérlő alapelvévé inkább minden témának a beható értelem általi világos kutatását és a cselekvés mérték, szám és forma szerinti hatásában megnyilvánuló energiáját teszik. Ezért a régi művészek mindig megmaradtak azoknak a képzeteknek a körében, amelyek képi kifejezését az tette lehetővé, hogy a megragadott művészeti gondolatok analóg kifejezése már a környező természetben megvolt, s ez az utánzó átvétel során a gondolatok képi helyettesítőjévé váltott.⁴³³

E megjelölések a művészetre, a művészekre és műveikre ugyan általánosan érvényesek, mégis már korán felismerhető a technitések megkülönböztetése szellemi tevékenységük különös területe szerint is, művészüket különböző fajtái és eszközei alapján is. Azokat, akik műveiket képlekeny plasztikus anyagokból állítják elő, és ellátják őket mindennel, ami a tökéletességhez szükséges, *tektonészek* nevezik, tevékenységük pedig a tektonika (*tektoniké techné*), legyenek bár alkotásaik akár elmozdíthatatlanul megalapozott építészeti és felszerelési munkák, akár ingó, használati termékek. A tektonészeket a démiurgusok közé sorolják, mivel a közösségi élet szolgálatában, annak

tikai élet és a tudományos teljesítmények megfigyelése során is természetük mélyére hatol, de a legfinomabb és legsajátosabb vonásokat, a nép lelkét mindig művészeti teljesítményeiből, a költészetből és a képzőművészetekből ismerjük majd meg. A politikai életben a kiemelkedő egyéniségek szenvedélyei és esetlegességei túlságosan előtérben vannak, és a tudományos fejlődést is túlságosan meghatározza egyes vezetők jelentősége és a szellemi célzatosság, amely ráadásul bizonyos fokig egyedül áll, elkülönülve a legbensőbb élettől. Egyedül a művészetben hozza fényre a mű szükségyszerű harmóniája a leggyengédebb, szóban kifejezhetetlen mozzanatokat. Egyedül benne nem a szellem korlátozásaként, hanem éltető sajátságosságában fejlődik ki a természeti elem. Amilyen jelentős a kiemelkedő művészi génuszok személyisége, oly kevésbé fedi el előlünk az általános szellem bensőjét; mert az a legnagyobb művész, aki – amennyire csak megköveteli művészete – elmerül korának és népének szellemében; és az igazi művésztérmszetek a legnagyobb melegséggel és sajátságossággal kötik össze a lét áttetszőségét. Így a művészet fénykorában a művészek szabad művein keresztül állandóan a nemzet szellemét látjuk. Ugyanígy jellemző más népek fogyatékos művészeti gyakorlata is. Mert ezeknél a művészet mutatja meg a legbiztosabban azt, ami lényegük teljes kifejtésével szemben gátoln láptt fel. A közélet más, tudatosabb megnyilvánulásaiban nem található meg ez a gátlás, mivel a nép maga nem ismeri ezt; számunkra azonban, akik tökéletesebb dolgokat vethetünk össze vele, a legvilágosabban kifejeződik a gyámoltalan művészeti teljesítményben. Így tehát minden egyes kor művészete a mindenkori népszellemnek a legteljesebb, egyúttal azonban a legmegbízhatóbb kifejezése is. Mert az a természeti elem, amelyet tartalmaz, fejlődésének a szükségyszerűség és folytonosság jellegét is megadja, és biztosít bennünket az ellen, hogy egyes esetlegességek meglepetésszerűen. Ezért szinte hieroglifa, monogram benne azoknak a népeknek a rejtett lényege, amelyekhez tartozott, jóllehet lerövidítve és első pillanatra homályosan, mégis annak számára, aki ért e jelek értelmezéséhez, teljesen és határozottan kifejeződik.

